

Tatrzańska *niepodległa*

autorzy tekstów plansz: Julita Dembowska, Anna Kozak, Zbigniew Moździerz,
Wojciech Szatkowski, Marcin Warchałowski (Muzeum Tatrzańskie), Lesław Dall

korekta: Alicja Podrażnik

koordynator z ramienia muzeum: Michał Murzyn (Muzeum Tatrzańskie)

redaktorki prowadzące: Magdalena Bagińska, Anna Bińkowska,
Wioletta Kępka (Biuro Programu „Niepodległa”)

nadzór merytoryczny: Muzeum Tatrzańskie

zabytki i fotografie dokumentalne: ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego,
Narodowego Archiwum Cyfrowego i Polony

koncepcja serii wystaw historycznych: Biuro Programu „Niepodległa”

koncepcja:

niepodległa

Biuro Programu „Niepodległa”
www.niepodlegla.gov.pl

**Muzeum
Tatrzańskie**

Muzeum Tatrzańskie
www.muzeumtatrzańskie.pl

Rzeczpospolita Zakopiańska

Krótki, ale niezwykle ważny w dziejach Zakopanego epizod miał miejsce od 31 października do 16 listopada 1918 roku. Pod Tatrami uformowała się Rzeczpospolita Zakopiańska, a Zakopane, po 148 latach niewoli, wcześniej od reszty kraju, samodzielnie odzyskało niepodległość.

Jesienią 1918 roku, przegrana Niemiec i Austro-Węgier stawała się faktem, a w Zakopanem pojawiła się inicjatywa likwidacji rządów zaborcy. Na zwołanym 13 października 1918 roku zebraniu obywatelskim powołano Organizację Narodową, mającą za zadanie przejęcie władzy. Prezesem został Stefan Żeromski, a jego zastępcami Franciszek Pawlica, Mariusz Zaruski i Wincenty Szymborski, którzy reprezentowali wszystkie opcje polityczne. Przez dwa tygodnie trwały przygotowania do przejęcia rządów.

Zaprzysiężenie polskich żołnierzy na zakopiańskim rynku, 2 listopada 1918 r., fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

Stefan Żeromski wśród znajomych w Zakopanem, 1916 r., fot. Polona

Stefan Żeromski przed willą „Władysławka” w Zakopanem, 1918 r., fot. Polona

Wczesnym rankiem 31 października 1918 roku tajny komitet oficerski na czele z por. Marianem Bolestawiczem rozbiorł w Zakopanem austriacki oddział wartowniczy i żandarmerię oraz zajął pocztę i stację kolejową. Następnie oficerowie udali się do Stefana Żeromskiego podporządkowując się organowi władzy polskiej.

Zwołane 1 listopada zebranie przekształciło się w pierwsze posiedzenie Rady Narodowej – tymczasowej najwyższej władzy w Zakopanem w zastępstwie państwa i rządu polskiego. Celem Rady było natychmiastowe przeprowadzenie likwidacji rządów austriackich w Zakopanem i zapewnienie bezpieczeństwa jego mieszkańcom. Rzeczpospolita Zakopiańska dysponowała własną siłą zbrojną i prowadziła nawet politykę zagraniczną.

2 listopada w urzędzie gminnym odbyła się uroczystość ślubowania na wierność państwu i narodowi polskiemu przedstawiciele samorządu i innych instytucji. Potem, pod pomnikiem króla Władysława Jagiełły na rynku, w obecności tłumów mieszkańców Zakopanego, przysięgę złożyła grupa polskich żołnierzy.

16 listopada 1918 roku Rada Narodowa w Zakopanem rozwiązała się, a Rzeczpospolita Zakopiańska przestała istnieć. Władzę przejęły organy nowo tworzącego się państwa polskiego.

Kultura ludowa Podhala

Najważniejszym źródłem utrzymania miejscowej ludności było pasterstwo. Górale przez okres wiosny i lata przebywali ze stadami owiec na tatrzańskich halach. Wypasem kierował baca, a pomagali mu juhasi. Najważniejszymi produktami gospodarki pasterskiej były sery, w tym oscypek ozdobnie kształtowany w drewnianej formie.

Charakterystycznymi elementami męskiego stroju były sukienne portki z haftowanym motywem parzenic, metalowe spinki przypinane na piersiach do koszul, białe sukienne cuchy, szerokie pasy zapinane na kilka metalowych klamer i nieodłączne czarne kapelusze z muszelkami. Kobiety nosiły białe, zdobione haftem angielskim koszule i halki, kwieciste spódnice i chusty oraz kolorowo haftowane gorsety.

Górale budowali swe domy ze świerkowych płazów. Posiadały one wiele ozdobnych elementów – półokrągłe odrzwia ozdobione drewnianymi kołkami, drewniane pazdury wieńczące z obu stron kalenicę, czy też rysie – profilowane końce górnych belek zrębu. We własnym zakresie wykonywali też meble, przedmioty codziennego użytku i narzędzia pracy, ozdabiając je tradycyjnymi ornamentami: ząbcami, warkoczykami, parzenicami, gwiazdami czy lelujami.

Stanisław Budz-Lepsiok, zwany „Mrozem” – najsynniejszy dudziarz podhalański i baca na Hali Mała Łąka. Na zdjęciu siedzi w otoczeniu rodziny, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

Zarówno na co dzień, jak i od święta, Podhalanom towarzyszyła muzyka. Grano na rogach, piszczałkach, trombitach, dudach, a także instrumentach smyczkowych – złóbcokach i basach. Z muzyką nierozdzielnie związany był taniec, z najbardziej popularnym zbójnickim, w którym mężczyźni popisywali się swą zręcznością i wytrzymałością.

Po pierwszej wojnie światowej wiele przejawów kultury ludowej Podhala zaczęło bezpowrotnie zanikać, jednakże działalność przedstawicieli inteligencji polskiej i góralskich regionalistów rozbudziła wśród Podhalan szacunek do własnego dziedzictwa. Dziś jego wyrazem są nie tylko muzealne obiekty licznie zgromadzone w Muzeum Tatrzańskim; górale nadal noszą swój regionalny strój, pielęgnują gwarę, tradycyjne melodie i tańce.

Juhasi ubrani w stroje regionalne przy kierdłu owiec, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

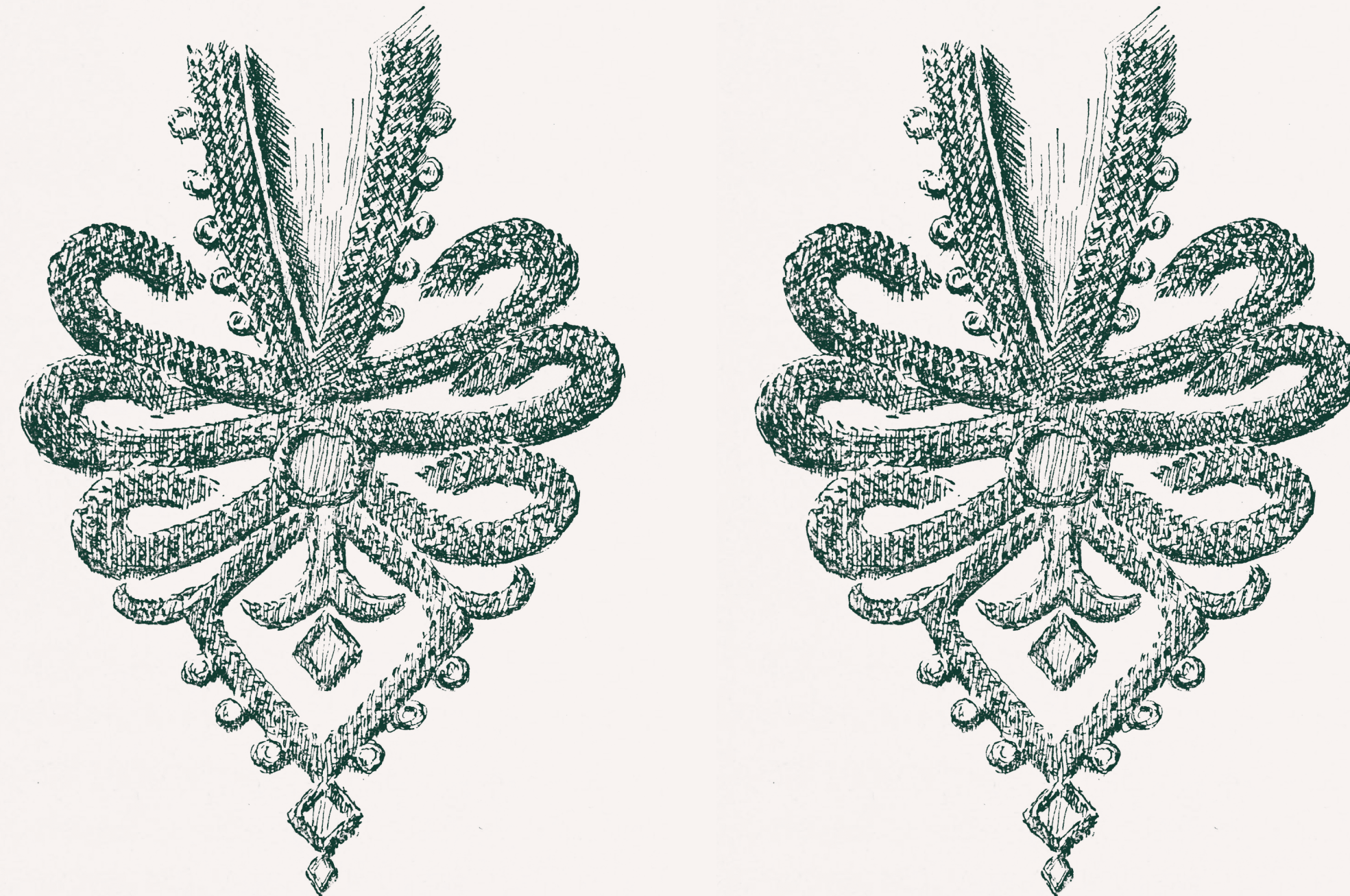

Zainteresowanie etnograficzne Podhalem

Przybywający w Tatry naukowcy, pisarze, artyści już od lat 30. XIX wieku interesowali się ludem zamieszkującym pod Tatrami. Swoje spostrzeżenia spisywali m.in. Seweryn Goszczyński, Oskar Kolberg, Ludwik Zejszner.

Od połowy XIX wieku położone u stóp Giewontu Zakopane zaczęło rozwijać się jako miejscowość letniskowa, a od 1886 roku również jako uzdrowisko dla osób chorujących na gruźlicę. Z czasem przyjezdni zaczęli stawiać tu swe domy. Dziewicza natura gór oraz górale, postrzegani jako lud nietknięty cywilizacją, wywierały na przybyszach mocne wrażenie. Powstawały pierwsze kolekcje etnograficzne dokumentujące podhalańską sztukę, inicjowano pionierskie prace badawcze nad miejscowym budownictwem i zdobnictwem i założono regionalne Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego.

Podhalańska kultura stała się podnietą dla wielu przedstawicieli kultury i sztuki. Ornamentyka i miejscowe budownictwo inspirowały Stanisława Witkiewicza przy tworzeniu stylu narodowego w architekturze i sztuce użytkowej. W okresie międzywojennym ten kierunek rozwijali przedstawiciele innych nurtów regionalnych. Elementami góralskiej gwary wzbogacali literacką polszczyznę między innymi Henryk Sienkiewicz i Kazimierz Przerwa-Tetmajer, a z podhalańskich melodii i tańców czerpali natchnienie Ignacy Paderewski, Mieczysław Karłowicz, Karol Szymanowski.

Na bazie tych działań zrodził się podhalański ruch regionalny, pierwszy na ziemiach polskich. W 1904 roku powstał Związek Górali, a w 1919 – Związek Podhalań. Ich statutowym celem był gospodarczy i kulturalny rozwój Podhala, a istotnym elementem misji było dążenie do współdziałania ludności góralskiej obszarów karpackich II Rzeczypospolitej. Wyrazem tego była między innymi współorganizacja w latach 1935-38 spektakularnych imprez folklorystycznych nazwanych „Świętem Gór”, a także założenie w 1936 roku Związku Ziemi Górskich.

Kolaż:

- Kapela góralska na ulicach Zakopanego, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe
- Tatry widok z Orlej Perci, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

Ministerstwo
Kultury
Dziedzictwa
Narodowego
i Sportu.

niepodległa

**Muzeum
Tatrzańskie**

tekst planszy: Anna Kozak (Muzeum Tatrzańskie)
korekta: Alicja Podrażnik
redaktorki prowadzące: Magdalena Bagińska, Anna Bińkowska,
Wioletta Kępka (Biuro Programu „Niepodległa”)
koordynator z ramienia muzeum: Michał Murzyn
(Muzeum Tatrzańskie)
nadzór merytoryczny: Muzeum Tatrzańskie

Po więcej informacji historycznych, ciekawe materiały edukacyjne do pobrania (w tym plansze tej wystawy) i informacje o Programie Wieloletnim „Niepodległa” zapraszamy na niepodlegla.gov.pl

Muzeum Tatrzańskie posiada zbiory przyrodnicze, etnograficzne, artystyczne i biblioteczno-archiwalne dokumentujące historię i kulturę Tatr, Podhala, Spisza i Orawy. Po więcej informacji o realizowanych projektach zapraszamy na muzeumtatrzańskie.pl

Sztuka zakopiańska

Za pierwszego malarza Tatr uznaje się Jana Nepomucena Głowackiego – jego przedstawienia krajobrazu tatrzańskiego to początki XIX wieku. Po nim przybywali następni. Zakopane pod zaborami było miejscem, w którym można było pozwolić sobie na swobodną wymianę myśli, gdzie nie sięgało oko cenzury. Działy tu także dwie szkoły, mające znaczny wpływ na aktywność artystyczną: Szkoła Przemysłu Drzewnego (od 1876 roku) i Szkoła Koronkarska (od 1882 roku). Już w 1909 roku założono pierwsze zrzeszenie miejscowych artystów pod nazwą „Sztuka Podhalańska”.

Jednym z najważniejszych momentów dla sztuki zakopiańskiej było przybycie do Zakopanego w 1886 roku Stanisława Witkiewicza. Stał się on ojcem koncepcji stylu zakopiańskiego uznawanego za pierwszy architektoniczny styl narodowy – narodowy, bo miał z Zakopanego rozprzestrzenić się na pozostałe zabory i świadczyć o obecności polskiej wspólnoty pomimo braku państwa. Ostatecznie powstało kilka budynków na terenach obecnie znajdujących się w granicach Polski, Litwy i Białorusi.

Widok na Tatry i Morskie Oko. Mężczyzna przy sztaludze maluje obraz,
fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Dla przybywających do Zakopanego artystów równie interesujące co górale oraz ich kultura były majestatyczne szczyty Tatr. Na obrazach, w rzeźbach można znaleźć i malownicze górskie pejzaże, i ludzi, których muzyka, strój i język pozostawały niewyczerpanym źródłem inspiracji. Ornamenty, które pojawiały się w willach zamożnych przybyszów, pochodziły wprost ze sprzętów, z których korzystano w góralskich chałupach. Dekoracyjny motyw parzenicy powędrował na wykonany w technice koronki klockowej biały kołnierzyk do sukni. Operujące wyrazistymi plamami barw malarstwo na szkle stało się inspiracją dla twórczości jednej z awangardowych grup – Ekspresjonistów Polskich.

Kościół projektu Stanisława Witkiewicza w Jaszczurówce,
fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

W dwudziestoleciu międzywojennym ukształtował się mit Zakopanego. Miejscowość uzyskała prawa miejskie i stała się popularnym kurortem przyciągającym wiele znanych osobistości. Pod szczyty Tatr przenieśli się i tam pracowali: artyści (np. Witkacy, Rafał Małczewski, Zofia i Karol Stryeńscy), lekarze, literaci (w tym z początku regularnie odwiedzający, a po wojnie zamieszkujący już na stałe Kornel Makuszyński), kompozytorzy (np. Karol Szymanowski). Razem ukształtowali szczególne warunki, w których klimat, pejzaż, nastrój niewielkiego miasteczka oraz kultura ludowa zaczęły się przenikać.

Stanisław Witkiewicz i styl zakopiański

Stanisław Witkiewicz urodził się 21 maja 1851 roku w Poszawsku na Żmudzi. Był malarzem, krytykiem sztuki, pisarzem oraz twórcą stylu zakopiańskiego. Po powstaniu styczniowym towarzyszył rodzinie podczas zsyłki na Syberię. Po powrocie rozpoczął studia malarskie w charakterze wolnego słuchacza w Petersburgu, które kontynuował w Monachium. W latach 1874–1890 mieszkał w Warszawie.

Po raz pierwszy przyjechał do Zakopanego na zaproszenie Marii i Bronisława Dembowskich w lutym 1886 roku i zwrócił uwagę na podhalańskie budownictwo ludowe, które mogłoby stanowić podstawę dla rozwoju nowej rodzimej architektury. Było ono inspiracją m.in. dla reportażu literackich „Tatry w śniegu” (1886) oraz „Na przełęczy” (1889–1890).

„Zofiówka”, willa w stylu zakopiańskim przy ulicy Chałubińskiego, fot. Polona

Fasada budynku Muzeum Tatrzańskiego, rysunek Stanisława Witkiewicza, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

Willa „Koliba” w Zakopanem projektu Stanisława Witkiewicza, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

W 1890 roku osiadł wraz z rodziną w Zakopanem. W latach 1891–1892 rozpoczął prace przy stworzeniu stylu zakopiańskiego w architekturze i sztuce użytkowej – pierwszego polskiego stylu narodowego, który wyszedł poza ramy teoretycznych rozważań. Realizacje miały miejsce nie tylko w Zakopanem i na Podhalu, ale także w uzdrowiskach karpaccich, miejscowościach letniskowych i innych miejscach, np. dwór w Przyborowie (1893), dwór w Łańcuchowie (1902–1904), stacja kolejowa w Sygudyszkach na Litwie (1899).

Według projektów Witkiewicza w Zakopanem wzniesiono m.in. wille: „Koliba” (1892–1893), „Oksza” (1895–1896), „Zofiówka” (1895–1896), „Pod Jedlami” (1896–1897), a także sanatorium dra Hawranka (1897–1898), kaplicę w Jaszczurówce (1904–1907) i Muzeum Tatrzańskie (1913–1922).

Do końca życia artysta uważał się przede wszystkim za malarza. Najlepsze jego obrazy powstały w okresie zakopiańskim – „Czarny Staw” (1892), „Jesieniowisko” (1894), „Wiatr halny” (1895), „Kozice w górach” (ok. 1895), „Owce we mgle” (1899–1900), „Gniazdo zimy” (1906–1907). Malował też portrety.

W 1908 roku, bardzo schorowany, wyjechał pod opieką Marii Dembowskiej do Lovranu, gdzie zmarł 5 września 1915 roku. Został pochowany na Starym Cmentarzu w Zakopanem.

Dom „Pod Jedlami” projektu Stanisława Witkiewicza w Zakopanem, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

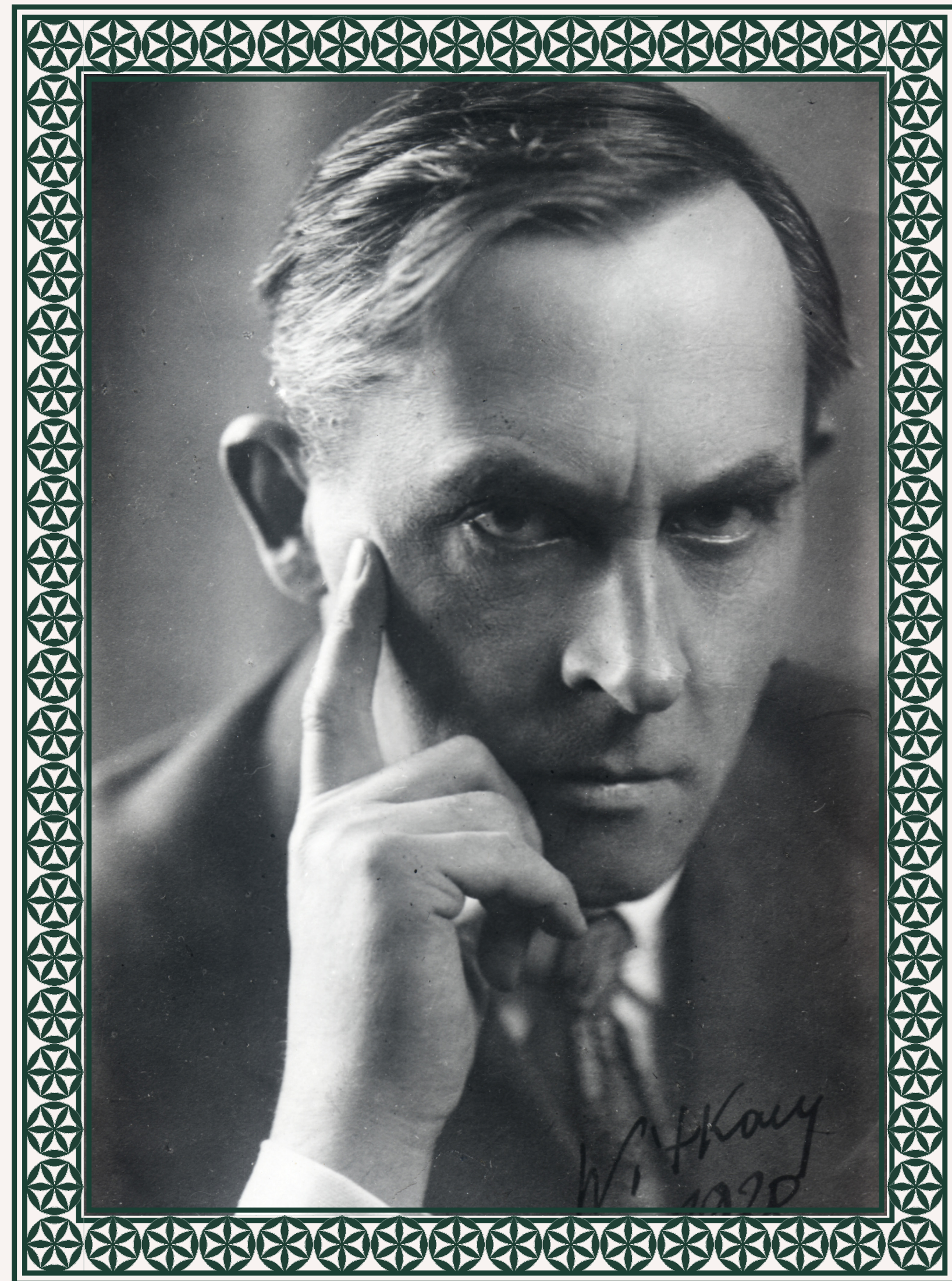

Stanisław Ignacy Witkiewicz „Witkacy”

Stanisław Ignacy Witkiewicz, ps. Witkacy, urodził się 24 lutego 1885 roku w Warszawie. Był synem Stanisława Witkiewicza, twórcy stylu zakopiańskiego. Uznaje się go za jednego z najbardziej wszechstronnych i utalentowanych artystów dwudziestolecia międzywojennego.

Portret Józefa Federowicza autorstwa Witkacego,
fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

Zdjęcie portretowe Witkacego,
fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

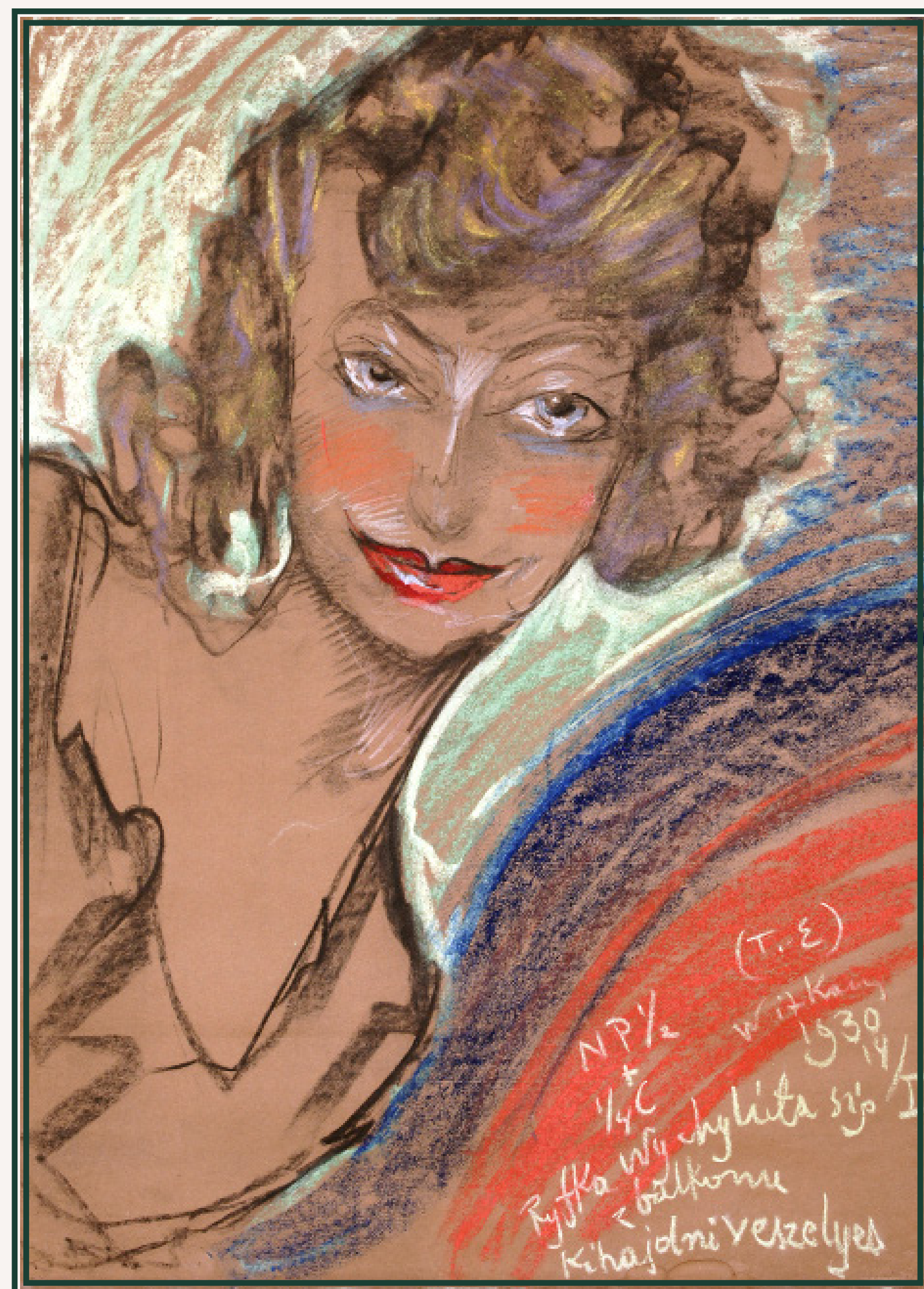
Prace artysty można znaleźć w wielu polskich instytucjach kultury, np. Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem posiada kolekcję portretów, rysunków i szklanych negatywów.

Witkacy zajmował się także literaturą. Spod jego pióra wychodziły dramaty, pisma krytyczne, powieści i teksty filozoficzne m.in. dramat „Szewcy”. II wojna światowa zastała artystę w Warszawie. Witkacy opuścił stolicę i 18 września 1939 roku popełnił samobójstwo.

Na obranie własnej drogi twórczej pozwoliło mu zdobyte wykształcenie, twórcze znajomości i podróże po Europie. Latem 1918 roku, powrócił do Zakopanego, w którym się wychował. Przywiózł ze sobą prawie ukończony rękopis „Nowych form w malarstwie i wynikających stąd nieporozumień”, w którym pojawiło się pojęcie „Czystej Formy” jako wyrazu uczuć metafizycznych artysty.

„Wioska Z.”, jak czasami określał Zakopane, była jego przestrzenią. Sam tak opisywał panującą atmosferę: „Nazywano niegdyś Zakopane »duchową stolicą Polski«. My nazwalibyśmy je inaczej: generalną wytwórnią specyficznego, zresztą czysto polskiego narkotyku, z a k o p i a n i n y [...]”. Być może to „zakopianina” właśnie spowodowała, że Witkacy na trwałe zapisał się w annałach polskiej sztuki. Jego dorobek ciągle inspiruje kolejne pokolenia badaczy literatury, filozofii i sztuki, ludzi teatru oraz sztuk wizualnych.

Koniec 1924 roku przyniósł decyzję o zerwaniu z malarstwem. Witkacy założył jednoosobową „Firmę Portretową S. I. Witkiewicz”, która w Zakopanem i w Warszawie zajmowała się malowaniem portretów na zamówienie zgodnie z ustalonym przez artystę regulaminem. W tym samym czasie powstawały również prywatne rysunki.

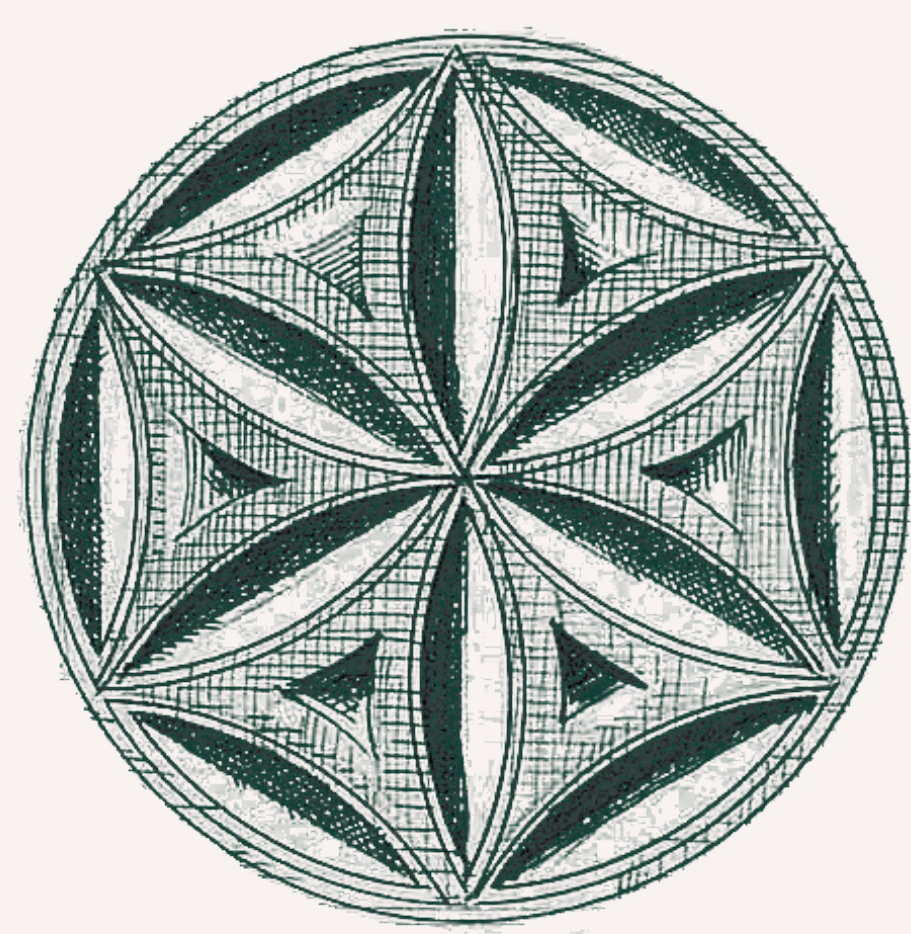
Portret Neny Stachurskiej autorstwa Witkacego,
fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

Muzeum Tatrzańskie

Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem służy kulturze od przeszło 130 lat. Rozpoczęło swoją działalność w 1888 roku, ale ze względów formalno-prawnych zostało otwarte rok później w wynajętym pokoju, dziś już nieistniejącego domu Jana Krzeptowskiego, prezentując skromną ekspozycję przyrodniczą i etnograficzną.

W latach 1913–1922 wzniesiono murowany gmach Muzeum Tatrzańskie przy ul. Krupówki. Budynek w stylu zakopiańskim zaprojektowali Stanisław Witkiewicz i Franciszek Mączyński. W tworzenie ekspozycji włączył się etnograf Bronisław Piłsudski, brat Józefa, późniejszego Marszałka Polski.

W 1922 roku dyrektorem został Juliusz Zborowski. To za jego kadencji (która trwała aż do 1965 roku!) wypracowano wzorzec nowoczesnego muzeum regionalnego. Dyrektor promował działalność w trzech sferach – muzealnej, naukowej i konserwatorskiej. Ta ostatnia, dzięki współpracy z konserwatorami zabytków, przyczyniła się do powstania idei „muzeum przestrzennego”, które jest swoistą ekspozycją zabytków architektury i budownictwa, zachowanych w naturalnym otoczeniu i które dziś można zwiedzać poruszając się wyznaczoną trasą, tzw. niebieskim szlakiem zabytków.

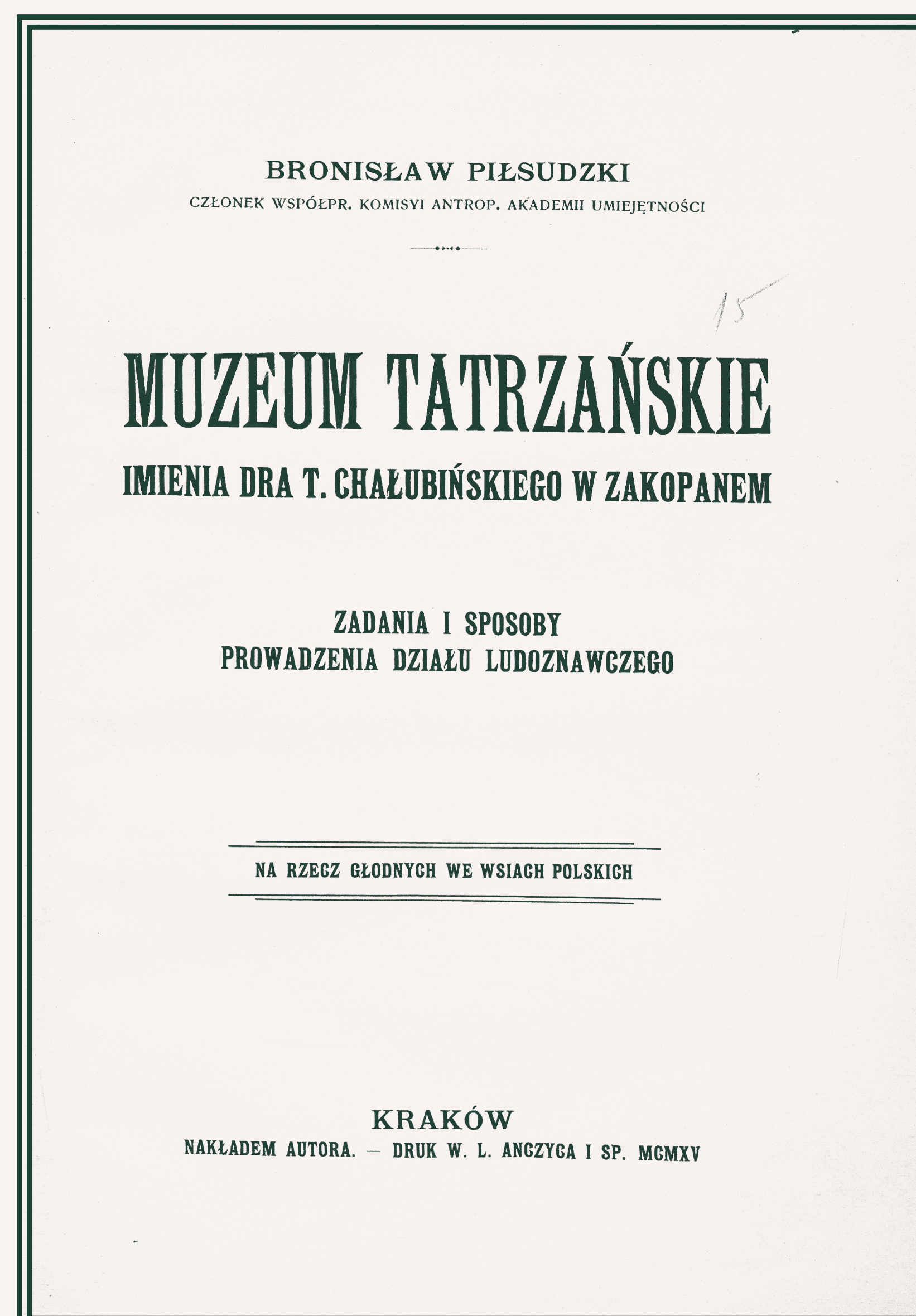

Wystawa etnograficzna w Muzeum Tatrzańskim,
fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskie

Dworzec Tatrzański i gmach główny Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem,
fot. Polona

Pracownicy troszczą się o zachowanie zabytków architektury, sztuki i rzemiosła oraz wszelkich przejawów duchowej kultury ludowej górali na Podhalu, Spiszu i Orawie. W Zakopanem, oprócz ekspozycji stałej w gmachu głównym przy ul. Krupówki, Muzeum Tatrzańskie ma sześć filii: Muzeum Kornela Makuszyńskiego, Galerię Sztuki na Kozińcu, Galerię Władysława Hasióra, Muzeum Stylu Zakopiańskiego w willi „Koliba”, Chałupę Gąsieniców Sobczaków oraz Galerię Sztuki XX wieku w willi „Oksza”. Ponadto na Podhalu i Polskim Spiszu funkcjonują cztery filie zamiejscowe: Dwór w Łopusznej, Muzeum Powstania Chochołowskiego w Chochołowie, Zagroda Korkoszków w Czarnej Górze i Zagroda Sołtysów w Jurgowie.

„Muzeum Tatrzańskie im. Dra T. Chałubińskiego w Zakopanem: zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego” autorstwa Bronisława Piłsudskiego, Kraków 1915,
fot. Polona

Rozwój Zakopanego w dwudziestoleciu międzywojennym

Po odzyskaniu niepodległości, w okresie międzywojennym, w Zakopanem nastąpił wzmożony ruch budowlany, co zmusiło władze gminy do opracowania planu regulacyjnego (1924–1928, proj. Karol Stryjeński), który wytyczył kierunki rozwoju przestrzennego miejscowości na około trzydzieści lat. Dynamiczny rozwój Zakopanego w latach 20. XX wieku, zwłaszcza w sferze infrastruktury dotyczącej sportu, turystyki, rekreacji i wypoczynku oraz lecznictwa, doprowadził do przyznania mu praw miejskich w 1933 roku.

Pensjonat „Radowid” w Zakopanem, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

W architekturze tego okresu początkowo dominował tzw. historyzm lat 20. (styl dworkowy, np. willa Koziańskich na Koziańcu, 1923–1924, proj. Wacław Rytel; klasycyzm akademicki, np. pensjonat „Radowid”, 1923–1925, proj. Eugeniusz Wesołowski), architektura dekoracyjna w duchu art déco (np. Mauzoleum Jana Kasprowicza, 1927–1933, proj. Karol Stryjeński), styl zakopiański drugi (np. Kadrówka Młodych Polaków z Zagranicy na Groniku, 1935–1938, proj. Stefan Meyer). W latach późniejszych stawiano na funkcjonalizm (np. Sanatorium Bratniej Pomocy, 1928–1930, proj. Józef Gałęzowski), architekturę organiczną (np. Obserwatorium Meteorologiczne na Kasprowym Wierchu, 1936–1937, proj. Anna Kodelska, Andrzej Kodelski) oraz wolny funkcjonalizm – nowy regionalizm (np. restauracja na Gubałówce, 1938, proj. Arseniusz Romanowski, Jacek Szwemin, Władysław Stokowski).

Obserwatorium Meteorologiczne na Kasprowym Wierchu, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

O wzroście rangi Zakopanego w tym czasie jako ośrodka sportów zimowych świadczy fakt powierzenia mu organizacji Mistrzostw Świata w Narciarstwie Klasycznym FIS w 1929 i 1939 r. Sprzyjało to inwestycjom turystycznym i sportowym. W tym okresie powstały m.in.: schronisko na Hali Gąsienicowej (1920–1925, proj. Zygmunt Kalinowski, Karol Siciński), skocznia narciarska na Krokwi (1923–1925, proj. Karol Stryjeński, inż. Sellström), stadiony sportowe na Równi Krupowej (1929), schronisko w Dolinie Chochołowskiej (1929–1931, proj. Wacław Weker), kolejka linowa na Kasprowy Wierch (1935–1936, proj. Anna Kodelska, Andrzej Kodelski), stacje kolei linowo-terenowej na Gubałówkę (1938, proj. Wacław Stokowski), hotel-schronisko na Kalatówkach (1938, proj. Józef Jaworski). Wszystko to przyczyniało się do wzrostu popularności Zakopanego jako zimowej stolicy Polski, jak i do rozwoju turystyki letniej.

Kolaż:

- Panorama Zakopanego, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe
- Kolejka na Kasprowy Wierch, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

Początki narciarstwa w Polsce

Pierwsze wzmianki o korzystaniu z nart w Polsce pochodzą już z 1578 roku, a pierwsze w Tatrach Polskich próby użycia nart, zwanych też wówczas łyżwami, łyżami, a nawet latającymi deskami, to ostatnie dziesięciolecie XIX wieku. Początkowo sprzęt był dość prymitywny: drewniane, nieokantowane narty przywiązane były zwykłymi rzemieniami do butów.

Górná stacja kolei linowo-terenowej na Gubałówkę, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Zawody narciarskie w Zakopanem w okresie międzywojennym. Uczestniczki zgromadzone na Placu Niepodległości, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

BACHLEDA KLEMENS KLIMEK.

Klemens Klimek Bachleda, fot. Polona

Jednym z pierwszych nowoczesnych narciarzy polskich był Stanisław Barabas, który w grudniu 1888 roku używał nart do polowań w Cieklinie koło Jasła, w górach Beskidu Niskiego. Wiosną 1894 roku wraz z Janem Fischerem dotarli na nartach do Czarnego Stawu Gąsienicowego, a następnie posmarowali swoje deski oliwą z sardynek i zjechali do Kuźnic. Na początku XX wieku nartami zaczęli się interesować także górale. Pierwszym z nich był słynny przewodnik tatrzański Klemens Bachleda, wynalazca drewnianych wüstli (kiełbasek) – drewnianych klocków zakładanych pod narty i używanych do podchodzenia. Ówczesni miłośnicy nart często pomagali sobie także ponad dwumetrowym kijem alpejskim, zwanym bambusem lub alpenstockiem.

Przełom wieków XIX i XX był epoką pionierskich wejść na tatrzańskie szczyty, zjazdów z tak trudnych i „honornych” szczytów tatrzańskich jak Kościelec czy Kozi Wierch. Warto tu przypomnieć postać Mariusza Zaruskiego, autora przewodników narciarskich, instruktora pierwszych kursów jazdy na nartach, który miał ogromny wpływ na rozwój przedwojennego narciarstwa. Popularność nowego sportu rosła w wielu regionach, o czym świadczy m.in. fakt, że już w 1907 roku we Lwowie powstał pierwszy klub narciarski na ziemiach polskich.

Wraz z poznawaniem zimowych Tatr rosła wiedza o lawinach, pojawił się doskonalszy sprzęt i wydano pierwsze przewodniki narciarskie. Na początku dominowała turystyka narciarska, natomiast w okresie międzywojennym coraz większą popularność zyskiwało narciarstwo jako dyscyplina sportowa. Powstały pierwsze nartostrady, koleje linowe i wyciągi. W Beskidach, Tatrach, Czarnohorze, Bieszczadach wytyczono szlaki zimowe. Popularyzowało się także narciarstwo nizinne – w końcu symbolami epoki stały się później „narty, dancing, brydż”.

Zimowe sporty wyczynowe

Pierwsze wyścigi narciarskie, w których wzięło udział około 150 narciarzy, odbyły się na Hali Goryczkowej 28 marca 1910 roku. W grudniu 1919 roku w Zakopanem powstał Polski Związek Narciarski (PZN). Rozpoczął się wielki rozwój narciarstwa od Beskidów po pasma Czarnohory, Bieszczad czy Gorganów. Ważnymi ośrodkami narciarstwa klasycznego w Polsce stały się m.in.: Zakopane, Wisła, Szczyrk, Zwardoń, Korbielew, Krynica, Sławsko, Worochta.

Trening Bronisława Czecha, Stanisława Marusarza w Tatrach, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Pierwsze w historii Mistrzostwa Polski w narciarstwie rozegrano w Zakopanem w 1920 roku. Rozwój konkurencji klasycznych spowodował, że w 1921 roku zbudowano trzydziestometrową „odskocznnię” w Dolinie Jaworzynki. W tym okresie skakano również we wszystkich ważniejszych kurortach, a samo Zakopane miało trzy skocznie.

Międzynarodowe Zawody Narciarskie o Mistrzostwo Polski w Zakopanem, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Tor saneczkowy w Krynicy, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

PZN w okresie międzywojennym dwukrotnie otrzymał prawo organizowania Mistrzostw Świata w Narciarstwie Klasycznym FIS. Rozegrano je w Zakopanem, pierwszy raz w lutym 1929 roku, drugi raz w lutym 1939. Podczas konkursów rywalizowali wielcy polscy mistrzowie sportów zimowych, choć bez sukcesów medalowych: Bronisław Czech i Stanisław Marusarz w skokach narciarskich, Andrzej Marusarz w kombinacji norweskiej, Helena Marusarzówna w narciarstwie alpejskim.

W 1925 roku powstała wielka skocznia na Krokwi, która stała się centrum narciarstwa klasycznego w Zakopanem. Zaprojektowali ją inż. Karol Stryjeński i szwedzki konstruktor Sellström. Pierwszym rekordzistą obiektu został Stanisław Gąsienica Sieczka, który podczas otwierającego skocznię konkursu 22 marca 1925 roku skoczył na odległość 36 metrów. 100 metrów długości skoku przekroczono dopiero w 1961 roku!

Międzynarodowe Mistrzostwa Zakopanego w Łyżwiarstwie Figurowym 1939. Mistrzyni Zakopanego, polska zawodniczka Erna Scheibert, podczas zawodów, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Na stokach Góry Parkowej w Krynicy w 1929 roku został oddany do użytku tor saneczkowy. Miejscowość stała się stolicą polskiego saneczkarstwa, a w 1935 roku była gospodarzem Mistrzostw Europy w tej dyscyplinie. Na krynickich lodowiskach w 1931 roku odbyły się Mistrzostwa Świata w Hokeju na Lodzie. W zimowych kurortach toczyła się rywalizacja w łyżwiarstwie figurowym i łyżwiarstwie szybkim. Organizowano zawody w biegach narciarskich i narciarstwie alpejskim. Góry stały się kuźnią talentów, które pozwoliły Polsce zaistnieć w sportowym świecie.

Historia turystyki tatrzańskiej

Autobus Zakopiańskiej Spółki Samochodowej,
fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

W XIX wieku rozpoczęło się odkrywanie Tatr przez polską inteligencję. Była to epoka „wycieczek bez programu” słynnego lekarza Tytusa Chałubińskiego, okres pierwszych wspinaczek i narciarskich prób. Ci, którzy w tym okresie latem docierali do Zakopanego, pragnęli zdobywać szczyty, pobyc w górach i podziwiać krajobrazy. Wycieczkowiczom prawie zawsze towarzyszyli górale: przewodnicy tatrzańscy i tragarze. Zaczęła się pojawiać pierwsza infrastruktura turystyczna. Na Przełęczy Krzyżne, dla turystów, którzy chodzili tam oglądać wschody słońca, zbudowano kamienny schron. W czasie dłuższych wycieczek korzystano z koleb skalnych w dolinach, szałasów pasterskich i domków myśliwskich. Zaczęły powstawać tatrzańskie schroniska – pierwsze z nich wzniesiono nad Morskim Okiem w roku 1827. Pojawiły się pierwsze przewodniki, np. Walerego Eljasza.

Grupa turystów przed schroniskiem Towarzystwa Tatrzańskiego na Hali Gąsienicowej. Po prawej Mariusz Zaruski, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

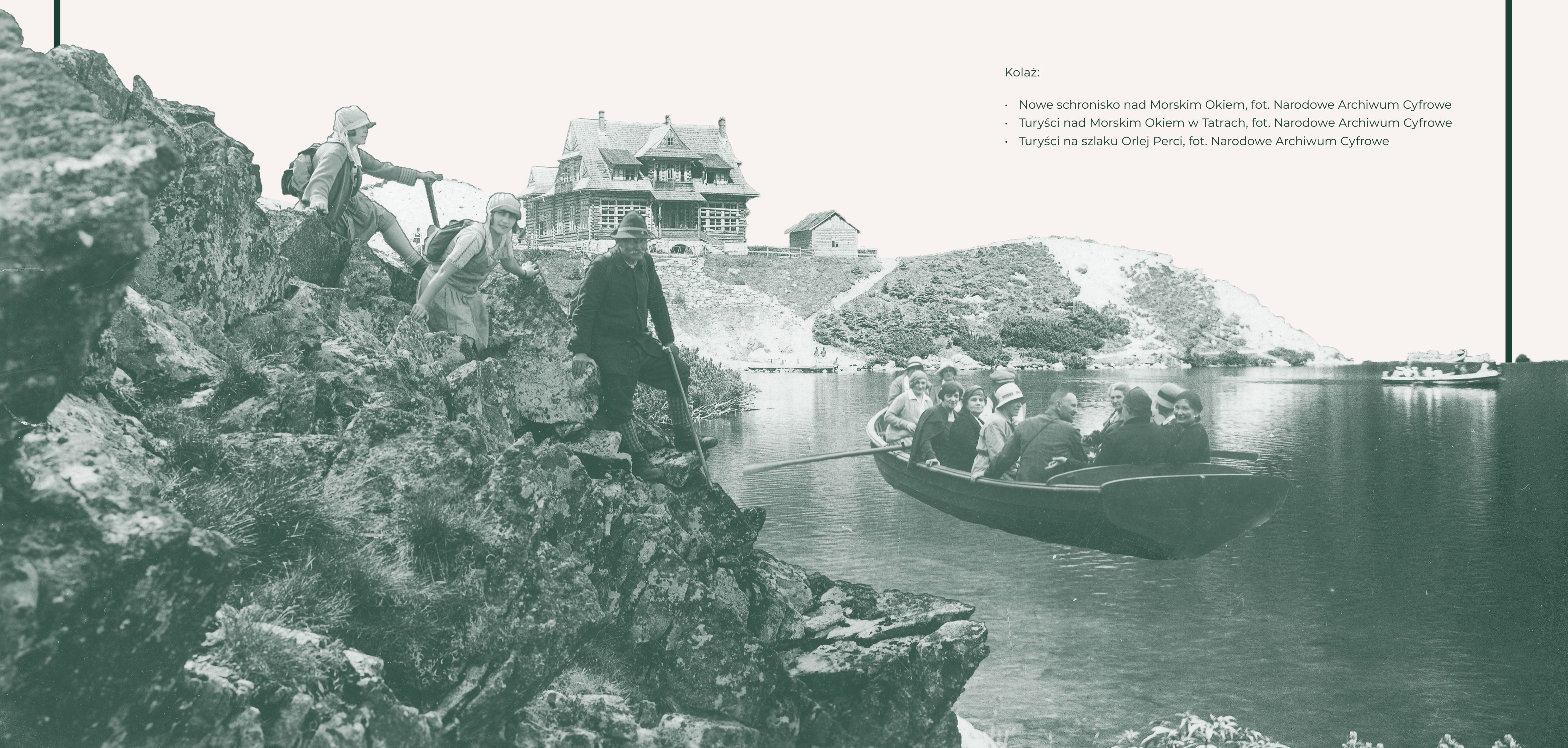

Jednym z najczęściej zwiedzanych miejsc w okresie międzywojennym było Morskie Oko. Jeżdżono tam furkami konnymi z Zakopanego, a po jeziorze turyści mogli pływać na niewielkiej tratwie. Odważniejsi wchodzili pod opieką przewodników na Rysy lub Mięguszwiecką Przełęcz pod Chłopkiem albo na Wrota Chałubińskiego. Chodzono także do Doliny Pięciu Stawów Polskich, na Giewont, Czerwone Wierchy, a także do Doliny Kościeliskiej i dolinek reglowych.

Międzywojenna moda na turystykę górska była przyczynkiem do jej rozwoju. Beskidy, Tatry, Czarnohorę, Bieszczady i Gorgany pokryła sieć szlaków letnich i zimowych. Na obszarze Karpat Polskich powstało około 90 nowych schronisk. Ułatwiano dojazd w góry przez rozbudowę dróg i kolei. W miejscowościach podgórskich prowadzono liczne inwestycje, które zmieniały je w piękne i nowoczesne kurorty. W górach organizowano rajdy, kursy, obozy wypoczynkowe i pobyty zdrowotne. Zimą w ogólnopolskiej prasie podawano komunikaty śniegowe. Rozwijała się literatura tatrzańska, a sprzęt do wycieczek można było kupić w sklepach sportowych.

Kolaż:

- Nowe schronisko nad Morskim Okiem, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe
- Turyści nad Morskim Okiem w Tatrach, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe
- Turyści na szlaku Orlej Perci, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Ministerstwo
Kultury
Dziedzictwa
Narodowego
i Sportu.

niepodległa

**Muzeum
Tatrzańskie**

tekst planszy: Wojciech Szatkowski (Muzeum Tatrzańskie)
korekta: Alicja Podrażnik
redaktorki prowadzące: Magdalena Bagińska, Anna Bińkowska,
Wioletta Kępka (Biuro Programu „Niepodległa”)
koordynator z ramienia muzeum: Michał Murzyn
(Muzeum Tatrzańskie)
nadzór merytoryczny: Muzeum Tatrzańskie

Po więcej informacji historycznych, ciekawe materiały edukacyjne do pobrania (w tym plansze tej wystawy) i informacje o Programie Wieloletnim „Niepodległa” zapraszamy na niepodlegla.gov.pl

Muzeum Tatrzańskie posiada zbiory przyrodnicze, etnograficzne, artystyczne i biblioteczno-archiwalne dokumentujące historię i kulturę Tatr, Podhala, Spisza i Orawy. Po więcej informacji o realizowanych projektach zapraszamy na muzeumtatrzańskie.pl

Historia polskiego taternictwa

Grupa taterników ze sprzętem podczas odpoczynku. Widoczni m.in.: Witold Paryski, Stanisław Zdyb, Antoni Stolte, Tadeusz Pawłowski, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Wraz z rozwojem turystyki pojawiła się nowa dyscyplina: taternictwo. Uprawiający ją zaczęli zdobywać pierwsze ściany i strome turnie. Byli nimi głównie ratownicy Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego i przewodnicy góralscy. Symbolem osiągnięć pierwszego pokolenia taterników było zdobycie 23 lipca 1910 r. południowej ściany Zamarłej Turni, uważanej wcześniej za niemożliwą do przejścia. Mariusz Zaruski, Mieczysław Świerż, Klemens Bachleda zapisali się na stałe w historii odkrywania Tatr. Do wspinaczek używano konopnych lin, kutych u kowala haków i podkutych butów turystycznych.

Janusz Chmielowski z kolei zapisał się w historii swoim szczegółowym „Przewodnikiem po Tatrach” w czterech tomach (1907–1912). Był to pierwszy w literaturze szczegółowy przewodnik dla taterników, omawiający drogi taternicze, nawet na najtrudniejsze szczyty. Pozycja odegrała wielką rolę w poznawaniu topografii Tatr i w ustalaniu nazewnictwa gór.

Wspinaczka – Fajki nad Czarnym Stawem, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

Wspinaczka wysokogórska w Tatrach, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Wspinacze na Zadnim Kościelcu. Prawdopodobnie jest to środkowy fragment drogi WHP 100, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

W okresie międzywojennym zdobyte zostały największe tatrzańskie ściany. Przyczynił się do tego m.in. Wiesław Stanisławski. Sukcesy odnosili także bracia Adam i Marian Sokołowsky, bracia Alfred i Jan Alfred Szczepańscy, Jan Kazimierz Dorawski, Wincenty Birkenmajer, Jadwiga Honowska, Zofia Czarkowska czy Helena Dębińska. Wytoczano nowe drogi, dopracowywano technikę, testowano nowinki sprzętowe.

Już w 1939 roku polscy wspinacze zorganizowali pierwszą polską wyprawę w Himalaje. Uczestnicy wyprawy pod kierunkiem Adama Karpińskiego sami zaprojektowali namioty, kurtki, buty, pozostałą odzież, olinowanie, haki, plecaki, które pomogły im osiągnąć sukces i zdobyć Nanda Devi East (7343 m n.p.m.).

Ratownictwo górskie

Początki Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego sięgają roku 1909. W lawinie zginął wtedy jeden ze znanych taterników, polski kompozytor i dyrygent Mieczysław Karłowicz. Tragedia ta przyspieszyła powołanie górskiej organizacji ratowniczej, do czego doprowadził Mariusz Zaruski. 29 października 1909 r. powstało Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, czwarta tego typu organizacja na świecie. Trzon drużyny toprowców stanowiło dwunastu ratowników stałych. Ich symbolem był niebieski krzyż na ramieniu.

Szafka ratowników TOPR wraz z wyposażeniem w Dworcu Tatrzańskim przy ul. Krupówki 12, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

W okresie międzywojennym Naczelnikiem TOPR został Józef Oppenheim. Fotograf, narciarz i taternik „Opcio” prowadził Pogotowie w latach 1914-1939. Pod jego czujnym okiem ratownicy tatrzańscy wyruszali w góry, by ratować życie poszkodowanym w wypadkach górskich, lawinowych i szukać zaginionych w eksponowanym terenie. Służyli pomocą także wtedy, gdy nieszczęśliwe okoliczności doprowadziły do śmierci wybitnych taterników. Wśród krytycznych momentów w historii TOPR znalazła się m.in. ekstremalnie trudna wyprawa zimowa na Ganek po ciało Wincentego Birkenmajera w kwietniu 1933 roku.

Pogotowie Ratunkowe Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

W połowie lat 30. XX wieku sieć stacji ratunkowych funkcjonowała już we wszystkich tatrzańskich schroniskach. Główną siedzibą ratowników był Dworzec Tatrzański w Zakopanem. Na bazie TOPR organizowano nieformalne stacje ratownictwa w innych pasmach górskich, a sami toprowcy szkolili kolejnych ratowników. Dzięki temu powstały pod koniec lat 30. m.in. Czarnohorskie, Babiogórskie i Pienińskie Ochotnicze Pogotowia Ratunkowe.

W 2019 roku TOPR świętował 110-lecie powstania.

Kierownik pogotowia TOPR Józef Oppenheim z ratownikami i ochotnikami podczas poszukiwań na Hali Kondratowej w 1935, fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Ochrona tatrzańskiej przyrody

Już pod koniec XIX wieku wielu intelektualistów wskazywało na potrzebę ochrony przyrody. W 1868 roku uchwalono ustawę galicyjską o ochronie kozic i świstaków. O potrzebie umiłowania i ochrony rodzimej przyrody szeroko pisał Jan Gwałbert Pawlikowski, autor poczytnego dzieła „Kultura a Natura”. Był on także współzałożycielem i prezesem pierwszej na ziemiach polskich organizacji ochrony przyrody: Sekcji Ochrony Tatr Towarzystwa Tatrzańskiego, utworzonej w 1912 roku.

Krokusy na Polanie Chocholowskiej. W tle Rakon, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego.

Okładka książki „Ze świata roślinności tatrzańskiej. Szkice i opisy najciekawszych i najpiękniej zakwitających tatrzańskich roślin na tle wysokogórskiej przyrody” autorstwa Witolda Kuleszy, Zakopane 1927, fot. Polona

Zarządzeniem Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 26 czerwca 1939 r. utworzono szczególną jednostkę, czyli park przyrody w Tatrach, w celu „utrzymania tatrzańskiej flory i fauny oraz ochrony wszelkich innych form przyrody ze względów naukowych, estetycznych, historycznych, pamiątkowych”. Okres dwudziestolecia międzywojennego był udanym czasem budowania zrębów systemowej ochrony przyrody, gdy stworzono odpowiednie przepisy, organy i urzędy sprawujące nad nią kontrolę.

Pierwszym szeroko znanym w świadomości Polaków przyrodnikiem czynnie walczącym o ochronę przyrody był Władysław Szafer. Botanik przekonał decydentów do utworzenia w 1932 roku pierwszych w Polsce (i jedynych w II Rzeczypospolitej) parków narodowych (Pienińskiego i Białowieskiego). Był orędownikiem i przyjacielem regionalnych muzeów przyrodniczych. W 1928 roku współtworzył Ligę Ochrony Przyrody – instytucję propagującą do dziś ideę ochrony przyrody i środowiska. Szafer był także od 1920 roku pierwszym przewodniczącym tymczasowej Państwowej Komisji Ochrony Przyrody, później przekształconej w Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP), która działa do dziś.

Kolaż:

- Świstak (*Marmota marmota latirostris*) złapany w kadrze aparatu fotograficznego, w momencie kiedy na chwilę wynurzył się z podziemnej jamy, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego
- Kozica tatrzańska (*Rupicapra rupicapra tatrica*) – podgatunek kozicy północnej występujący w Tatrach oraz w Niżnych Tatrach na Słowacji, fot. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego

